

RADBRUCH FORMÜLÜ

Prof. Dr. iur., Dr. phil., Dr. h. C. Kristian Kühl*

Araš. Gör. Mehmet Cemil Ozansü**

Radbruch düsturu, hukuk felsefesinin en tanınmış ve şimdiye dek formüle edilmişler arasında en iyisi olması nedeniyle epey hayret uyandırıcı olarlardan biridir. Hukuk felsefesi üzerinde çalışan bir ceza hukukçusunun elinden çıkan bu formül, ceza hukukunun haksızlık rejimlerinin üstesinden gelmede bir araç olarak kullanıldığı durumlarda, mahkemeler tarafından uygulanmıştır. Almanya 20. Yüzyıl içinde iki kez böylesi rejimleri yaşamak ve akabinde de bunlarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı. Kendi kanunlarını hukuksuzluklarla dolduracak derecede hukuku saptırmış bir devleti, haksızlık rejimi olarak tanımlayabiliriz. Bir haksızlık rejimi, hukuksuzluğu hukuk biçimi altında, yani yasal haksızlık biçimi dâhilinde gerçekleştirir.

Bundan ötürü Radbruch formülü ilk defa, Üçüncü Reich adı verilen Hitler Rejiminin ceza hukuku yoluyla tasfiye edilmesi sürecinde ortaya çıkmıştı. Reich'in müttefik güçler tarafından kurulan Nüremberg savaş suçları yargılamaları sırasında ceza hukuku vasıtasıyla çok daha esaslı bir biçimde tasfiye edildiğini, bu yazı çerçevesinde sadece anarak geçelim. Bizim konumuz daha ziyade, kararlarında Radbruch formülünden istifade eden Alman ceza mahkemesi içtihatlarına dairdir. Ayrıca bu formül Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin ceza hukuku vasıtasıyla tasfiye edilmesi görevini de yerine getirmişti. Bu formül yardımıyla, sadece zamanın Doğu Alman sınırını bekleyen muhafızların "cumhuriyet firarilerine" ateş açması fiillerinden mahkûm olmaları sonucuna değil, aynı zamanda "ateş açma emri" verenlerin de mahkûm edilebilmesi sonucuna ulaşılabilmişti.

Her ne kadar mucidi, onun bu kullanımlarından bihaber kalmış olsa da, Radbruch formülü kendini anılan içeriklerle anlamlandırılan ve bu çerçevede kullanılan bir argümandır. Fakat bu formülü uygularken isim babası üzerine de bazı şeyleri bilmek gerekir. *Radbruch*'un hayatı üzerine yapılacak inceleme, basit bir biyografi merakı değildir. Zira bu araştırma, aynı zamanda formülün daha iyi kavranması ve kişisel arka planının anlaşılması bakımından da önem taşır.

* Tübingen Eberhard Karl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku, Ceza Usul Hukuku ve Hukuk Felsefesi Kürsüsü.

** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı. *Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali* kapsamında 27.9.2011 tarihinde sunulan bu tebliğ metni, fakülte mecmuasında yayınlanmak üzere yazarının 13.10.2011 tarihli izniyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Edebiyat sahasında Nobel ödülünü kazanmış olan *Thomas Mann* gibi, meşhur bir tacirin oğlu olarak 1878'de Lübeck'te dünyaya gelen *Gustav Radbruch*, ceza hukuku ve hukuk felsefesi literatürü tarafından çok boyutlu bir kimse olarak tanımlanmıştır. Tanınmış öğrencilerinden biri olan *Arthur Kaufmann* 1987'de Radbruch üzerine yazdığı kitapta onu şu başlıkla betimlemeyi tercih etmişti: "Hukuk düşünürü, Filozof, Sosyal Demokrat". Würzburg'lu bir ceza hukukçusu ve hukuk teorisyeni olan *Eric Hilgendorf* çok yakın bir tarihte, 2004 yılında kaleme aldığı makalesinde onu, bir "hukukçu ve kültür filozofu" olarak adlandırırken söz konusu metnin içinde *Radbruch* başkaca rollerle de karşımıza çıkar: ceza hukuku dogmatisyeni, hukuk politikacısı, hukuk felsefecisi, kültür tarihçisi, biyograf ve mukayeseli hukuk uzmanı. Humboldt Vakfının 2005 yılında Tokyo'da düzenlediği sempozyumda sunduğum tebliğde, ben de *Radbruch*'u Neo-Kantisyen hukuk filozofu ve sosyal demokrat suç politikacısı olarak tanımladım. Bu tanım benim pek hoşuma gitmemiştir, zira böylesi bir başlık altında *Radbruch*'un ceza hukuku dogmatisyenliği göz ardı ediliyordu. Başlığın bu şekilde oluşunun, herhalde başlıkların her zaman kısa olması gereği dışında bir mazereti olamaz. Doktora ve doçentlik çalışmalarının ışığında *Radbruch*'un kim olduğu meselesinin özüne geldiğimizde, bu mazeretim pek tabii geçersiz kalıyor. Doktora tezini 1902 yılında, en meşhur Alman ceza hukukçularından biri olan *Franz von Liszt*'in, yani bugün hâlâ onun Marburg Programında belirlediği ilkeler dâhilinde yaptırım hukukunu şekillendirdiğimiz *Franz von Liszt*'in danışmanlığında yazmıştı. Doktora tezinin konusu: "Uygun Nedensellik Öğretisi"ydi; her ne kadar Alman ceza hukuku öğretisi aradan geçen süre içinde uygun nedensellik öğretisini, nedensellik bahsinden çıkarıp objektif isnadiyadın bir parçası haline getirmiş olsa da, bu konu ceza hukuku dogmatizminin standart meselelerinden biri olma özelliğini halen koruyor. "Kusur Kavramı Üzerine" başlığıyla Heidelberg'te sunduğu doçentlik imtihanı takdimi de bir o kadar klasik ceza hukuku dogmatizi üzerinedir. Bu çalışmasını takiben *Karl von Lilienthal* nezaretinde kaleme aldığı doçentlik tezi gelir: "Ceza Hukuku Sistemi Açısından Hareket Kavramının Anlamı". Kısacası, bir ceza hukuku dogmatisyeni olarak *Radbruch*'un karnesinde bir eksik yoktur.

Buna rağmen *Radbruch*, hukuk filozofluğunun parıltılı şöhretiyle mukayese edildiğinde bir ceza dogmatisyeni olarak çok daha az tanınmıştır. Diğer bilim alanlarında hiçbir anlamı olamamasına rağmen hukuk biliminde tanınırlığın ölçütü, bir ders kitabı ya da bir şerh kaleme alıp almamakla doğrudan ilintilidir. *Radbruch* söz konusu olduğunda onun bu eseri, "Hukuk Felsefesi" başlıklı ders kitabıdır. Bugün hala bu kitap hukuk felsefesi sahasının standart eserlerinden biri olup, kısa bir süre önce öğrenci bütçesine uygun olan ikinci basısıyla raflarda yerini almıştır. Bu sahada epey de rakibi vardı, ancak şunu da belirtelim, birkaç istisnası dışında hukuk felsefesi alanında sadece hukuk bilimcileri ders kitabı kaleme almıştır, hâlbuki hukuk felsefesi aynı zamanda felsefenin de bir alt disiplini. *Kant* ve *Hegel* hariç, çok az sayıda filozof hukuk felsefesiyle ilgilenmiştir. *Kant* 1797'de "Hukuk Öğretisinin Metafizik Başlangıç Temelleri"ni kaleme aldığı, somut bir içerikle özel hukukun mülkiyet, miras ve aile hukukları bahislerini incelemişti. *Hegel*'in 1821'de kaleme aldığı "Hukuk Felsefesinin Temelleri" isimli eseri de, malzemeyi somutlaştırma bakımından bundan aşağı kalmadı. Fakat filozoflar çok nadir bir biçimde hukuk felsefesiyle

ilgilendirirler, bir eser olarak “ders kitabı” türü de onlara bir o kadar uzaktır. Hukuk felsefesinin “hukukçular elinde kalmış” bu konumunu vurgulamak amacıyla ben, 2007 yılında Tübingen’li meslektaşlarımın katkılarıyla “Hukukçular-Hukuk Felsefesi” başlıklı bir derleme hazırladım. Bu çalışmam, neredeyse her hukuk bilimcisinin medeni, ceza veya kamu hukuku sahaslarında yaptıkları çalışmalarda temel branş olan “hukuk felsefesiyle” karşı karşıya geldiklerini ortaya koydu.

Hukuk felsefesi, daha evvel yerleşik olan ismiyle anarsak “doğal hukuk öğretisi”, hukuk bilimcileri tarafından derinlemesine işlenmiş bir saha değildir. 20. Yüzyılın başında bu dal, yeniden diriltilmek mecburiyetinde kalmıştı. Gerçi Kantisyenler ve Hegelyenler ve başkaca doğal hukukçular 19. Yüzyıl süresince üç yüze yakın, -hatta çoğununun adını bugün hatırlamadığımız- doğal hukuk ders kitabı kaleme aldılar. Fakat 19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde doğal hukuk, “genel hukuk öğretileri” adıyla ön plana çıkan kanuncu pozitivizm tarafından bastırıldı (gerçi tamamen susturulamadı ama epey geriletildi). İşte bundan ötürü, maddi gerekçelere sahip olan ve adalet sorununu konu edinen bir hukuk felsefesi algısının yeniden hayata geçirilmesi gerekmişti. Bunu başaran iki “Neo-Kantisyen” isim, *Rudolf Stammler* ve *Gustav Radbruch*’tur. *Stammler* 1902’de “Doğru Hukukun Öğretisi”ni, *Radbruch* da 1914’te “Hukuk Felsefesinin Temel İlkelerini” yayımladı. Neo-Kantisyenlerin, *Kant*’ın üzerinde çalıştığı “Hukuk Öğretisi”nden ziyade “Saf Aklın Eleştirisi”ndeki teori eğilimini eksen alan düşüncelerinin yarattığı sıkıştırılmış metodik bakışları, hukuk felsefesi düşüncülerinin değişik içeriklerle de olsa yavaşça doğal hukuka doğru meyletmelerini engelleyememiştir.

Birinci Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde dahi *Radbruch*, o zamana kadarki hukukçular zümresinin ve hukuk biliminin adalet ve doğal hukuk kavramlarına dair geliştirdikleri ilgisizliği eleştirmeye devam ediyordu: “Adalet üzerinde çalışmaktan ziyade devlet iradesini araştırmaya meyletmış bir hukuk biliminin, kendi tilmizlerinin kalbini ve aynı zamanda halkının ruhunu kazanabilmesine imkân yoktur.” Çok uzun yıllar boyunca hüküm süren kanuncu pozitivizmi de eleştirir: “Bu [anlayış], ‘insan hakları’ biçimi altında her pozitif hakka doğal hukuk nazarından hayat verebilen devletler üstü bir değerlendirme ölçütü temin etmiş diğer ülkelerin hukuk bilinçleriyle, Alman hukuk bilinci arasında derin bir uçurum yaratmaktadır.” 1924 yılında okullarda okutulan vatandaşlık dersi kitabının girişinde *Radbruch* şu soruyu soruyor: “İnsanın görüşlerinde değil de, aklında temellendirilmiş bir doğal hukuk var mıdır?” Bu soruya cevabı şudur: “Tabii ki mutlak bir akla dayalı ve ebediyen geçerli olan bir doğal hukuk yoktur; buna mukabil -elimizdeki paradoks izin verdiği ölçüde diyelim- günümüz için gerekli olan tarihsel akıl üzerine kurulmuş bir doğal hukuk vardır. *Radbruch*, 1932 tarihli Hukuk Felsefesi eserinde doğal hukuka ilişkin konumunu çok daha belirgin hale getirir. *Radbruch* “doğal hukuk” terimine ancak, “eski tarz, değişmez içerikli doğal hukuk kavramı” yerine “değişken içerikli doğal hukuk” kavramının geçerli kabul edildiği durumlarda sıcak baktığını belirtir. *Radbruch*’u (ve *Stammler*’i) bir kenara bırakacak olursak, Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya’da İkinci Dünya Savaşından sonra yaşandığı üzere ciddi bir “Doğal Hukuk Rönesansı”nın gerçekleştiğinden söz etmek mümkün değildir. Gerçi bu dönemde ortaya çıkan doğal hukuk tartışmaları da ilginç eğilimler yaratmış, fakat süreklilik arz eden Katolik

Hukuk Felsefesi (örn. *Viktor Cathrein*) hariç, hiçbiri doğal hukukun yeniden ihyasını başaramamıştır. Bu durum sadece *Stammler* ve *Radbruch* bakımından değil, *Erich Kaufmann* ve *Leonard Nelson* gibi Neo-Kantisizmin “metafizikten yoksun, soyut biçimciliğinden” sıyrılmak isteyen isimler bakımından da böyledir. Bu bağlamda *Nelson* 1924 tarihli “Felsefi Hukuk Öğretisinin Sistemi” isimli eserinde –kendi iddiasına göre– genel geçerli olan bir doğal hukuk hükmüne ulaşır, şöyle: “Her akıllı varlık kendi kaderini tayin hususunda eşit ve azami imkâna sahip olma hakkına ulaşabilmelidir”. Ve *Erich Kaufmann* da sadece “bilinen en üstün hukuk prensiplerinin ihlal edilmediği durumlarda ‘kanunun’ gerçekten ‘hukuk’u yaratabilmesinin mümkün olduğunu” düşünmektedir. Örnek olarak kanun önünde eşitlikten söz ederken, buna mukabil adil olanın tanımlanabilir olmadığından ve dolayısıyla bunun sadece bizim vicdanlarımızda karşılık bulabileceğinden de söz eder.

Gustav Radbruch’a geri dönelim. Daha evvel dediğimiz gibi, ceza hukukçuluğuna kıyasla daha çok hukuk felsefesi olarak tanınırdı, fakat o, her ikisiydi de. İşte tam da bu iki yönlülüğünden kaynaklansa gerek, bugüne dek tüm çalışmaları yirmi ciltlik bir toplu eserler yayınına konu olan tek hukuk bilimcisidir. Bir başka hukuk bilimcisinin, yine böyle hacimli bir toplu eserler derlemesi şu anda oluşum aşamasındadır. Bu da *Hans Kelsen*’dir. Hukuk teorisinin yanında kamu hukukunu da ana branş olarak incelemiş olan *Kelsen*, *Radbruch*’a benzer biçimde iki yönlü bir kimsedir. Yine birbirlerinden çok farklılaşmayan biçimde her ikisi de Neo-Kantisyendir.

Kendisine bir toplu eserler yayının layık görülmesinin bir nedeni de, ihtimaldir ki *Radbruch*’un siyasal etkisidir. Bir tacirin oğlu olmasına ve tüm burjuva geçmişine rağmen *Radbruch*, 1920’den itibaren bir Sosyal Demokrat parlamenter olarak ve 1921/22 yıllarında da adalet bakanı olarak vazife almıştı. *Radbruch*, Birinci Dünya Savaşından sonra yarattığı tüm öforiye rağmen Hitler ve Nasyonal Sosyalistlerin eliyle çöktürecek olan Weimar Cumhuriyeti’nin önde gelen bir simasıydı. Hitler Rejimiyle birlikte sadece Alman tarihinin ilk demokratik devleti çökmekle kalmıyordu; bir yandan da yeni rejim çok hızlı bir biçimde politik rakiplerinin icabına bakıyordu. *Radbruch*’un halli 1933’te gerçekleşir. Heidelberg’teki kürsüsünü kaybettiği gibi, yazılarını da yurtdışında, örneğin Fransa’da yayımlatmak mecburiyetinde kalır. Kürsüden uzaklaştırılmasına gerekçe olarak şöyle denir: Tüm kişiliği ve politik faaliyetleri dikkate alındığında *Radbruch*’un milli devlet bakımından –Hitler’in 3. Reich’i kastediliyor– çekincesiz bir şekilde güven telkin etmediği aşikârdır.

3. Reich’in ve 2. Dünya Savaşının sonunda 66 yaşındaki *Radbruch* sadece iki yıllığına Heidelberg’teki kürsüsüne dönebildi, 1947’de oradan da ayrıldı. *Radbruch* 1949’da ölür. Fakat 1945 ila 1947 yılları arasındaki kısa sürede, diğer birçok şeyin yanı sıra hayret verici bir başarıya ulaşır, onun bu on ikiden vuran atışı, geliştirdiği *Radbruch* formülüdür.

1947’de *Süddeutsche Juristenzeitung*’da ilk kez yayımlanan formülün iki versiyonu vardır.

“Tahammül edilemezlik” versiyonu şöyledir:

Adalet ve hukuk güvenliği arasındaki çelişki şu usulle çözülebilir olmalıdır: meriyet ve iktidarla güvence altına alınmış pozitif hukuk, içerik bakımından gayri adil ve amaca namünasip olsa bile, yine de öncelikli olmalıdır; zira pozitif yasanın adaletle olan çelişkisi o denli tahammül

edilmez bir ölçüye ulaştığında, kanun da artık doğru olmayan “hukuk” olarak adalete boyun eğmek durumunda kalacaktır.

Daha keskin bir sınır belirlemenin imkânsız olduğunu belirttiği kısa bir girizgâhın ardından “aşıkâr olma/belirginleşme” versiyonu geliyor:

Adaletin çekirdeğini oluşturan eşitliğin pozitif hukuk düzenlemeleri sırasında bilinçli olarak inkâr edilmesi durumunda, kanun sadece “doğru olmayan hukuk” olarak kalmaz bundan fazlasıyla hukukî tabiatından da yoksun kalır. Çünkü hukuku, evet pozitif hukuku da, kendi anlamını adalete hizmet etmek noktasında bulabilecek olan bir düzen şekilde tanımlamaktan başka yol yoktur.

Esasen “tahammül edilemezlik” versiyonunun genel kabul gördüğü bilinmektedir. “Aşıkâr olma” versiyonu, “tahammül edilemezlik” versiyonunda yalın bir biçimde zikredilen eşitlik tabirini tanımlamada, ona “adaletin çekirdeği” vasfını yüklemesi bakımından bir anlam taşır. İspatı çok zor olacak olan eşitliğin veya adaletin “bilinçli inkâr”ı şartının eklenmiş olması, “aşıkâr olma” versiyonunun bir zayıflığı olarak ifade edilmektedir. Bundan ötürü burada sadece “tahammül edilemezlik” versiyonunu inceleyeceğim.

Çoğu kimse için, *Radbruch*'u tanıyanlar da buna dâhil olsun, onun bu düsturu bir sürprizdi. *Radbruch*'un o güne dek doğal hukuk karşısındaki konumunu, herhangi bir gerekçelendirme göstermeden sadece somut nedenlerden dolayı terk etmiş olduğuna inanılıyordu. “Saulus’un kanuncu pozitivizminden” “Paulus’un doğal hukukçuluğuna” döndüğü konuşuluyordu*. Ancak *Radbruch*'un formüllerinden bunun çıktığını söylemek doğru değildir, çünkü formül, sadece bayağı haksızlıkların söz konusu olduğu “aşırı durumlarda” doğal hukuku gündeme getiriyor ve normal durumlarda kanuncu pozitivizme öncelik tanımayı sürdürüyor. Daha önce de olduğu üzere *Radbruch*'un hukuk felsefesi –amaca uygunluğu bir kenara bırakalım- hukuk güvenliği ve adalet hususundaki temel noktalar üzerinde kendini inşa etmektedir. Sadece adalet kavramının ağırlık merkezi doğal hukuk unsurlarına doğru kaymıştır; zira şimdi “aşırı durumlarda” pozitif hukuku geçersiz hukuksuzluk haline getirerek, onu tahakkümü altına almayı başarmıştır. Ben buna daha önce bir yerde, “vurgu kayması” adını verdim, çünkü öyle ya da böyle formül, pozitif geçerli, vaz edilmiş hukukun önceliğinin tanınmasından söz etmektedir.

Ancak bundan sonradır ki, ceza mahkemeleri için bu formül cezbedici bir kuvvet kazanabilmiştir. Ceza mahkemeleri hem pozitif hukuktan beslenen hem de pozitif hukukla yaşayan mahkemelerdir ve muhakkak çok acil bir ihtiyaç hâsıl olmadığı sürece, bu gündelik çalışma koşullarının ellerinden alınmasına müsaade etmeyeceklerdir. Halbuki *Radbruch* formülüyle bu mahkemeler bakımından her şey eskisi gibi kalmaya devam eder; ceza kanunu, diğer ceza düzenlemeleri mahkemelerin çalışma zeminini oluşturur ve çeşitli özel yasalarla ceza hukukunun alaşağı edilmesi ve devre dışı bırakılması söz konusu olmaz.

Pozitif kanunî hukuku tanıyan bu anlayışın yanı sıra, *Radbruch* formülünün cazibesini arttıran bir özellik de, ceza hâkiminden adaletin çekirdeği olan eşitliğin pozitif bir tanımını talep etmemesinden kaynaklanır. Zira böyle bir talep karşısında sadece ceza hâkimleri değil, hukuk felsefecileri de kendilerini

* Hıristiyanlığın ilk önderlerinden biri olan Tarsuslu Paulus’un Grekçe olan isminin İbrânicedeki karşılığı Saulus’tur [ç.n.]

aşırı bir sorumluluk altında hissedeceklerdir. Buna karşın aşırı hukuksuzlukla mücadele etmek, ceza hâkimi açısından çok daha basit ve yerine getirilebilir bir şeydir. “Pozitif kanunun adaletle ne vakit çelişki içinde bulunduğunu” ve bunun “ne denli tahammül edilemez bir boyut taşıdığını” tespit etmek –örn. insanlar sözüm ona “ırkları yüzünden öldürüldüklerinde- çok daha kolaylıkla tespit edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan “Doğal Hukuk Rönesansı” sırasında hukuk felsefecileri de bu zor amaca ulaşmak için gayret sarf ettiler. Bu yolda en somut adım, ancak bir o kadar da mütereddit gözüken bu adım, meşhur medeni hukukçu ve hukuk tarihçisi *Helmut Coing*’in 1947’de yayımlanan “Hukukun En Yüce İlkeleri” isimli kitabında karşımıza çıkar. Bu eserde *Coing* sadece hukukun yüksek ilkeleriyle meşgul olmakla kalmaz, bunların üzerine model bir hukuk sistemi de inşa eder. Bu sistemde *Coing*’in de birçok ders kitabıyla katkıda bulunduğu hukuk felsefesi alanının yetkisi, bu alandan talep edilebilecek olanın çok ötesine taşmıştır. Ceza hâkimlerinden böylesi yapısal kurgulara girişmelerini beklersek, aynı zamanda onlardan yetkilerini aşmalarını da talep etmiş oluruz.

Radbruch formülünün ceza hukukundaki işlevine dair bir söz daha. Model olarak kasten öldürme suçlarını esas alalım, bunlar dünyanın her yerinde cezalandırılırlar. Şimdi –yukarıda andığımız üzere- bazı izinlerle bu suçların takibinin ceza hukukunun elinden alındığını kabul edelim. Daha somutlaştırsak: Radbruch formülü, kanun biçimi altında gerçekleşen hukuksuzluklar söz konusu olduğunda belirli bir takım pozitif-kanunî hukuka uygunluk nedenlerinin devre dışı bırakılmasını izah eder. Bu -epey bariz bir örnek olacak-, ırkları nedeniyle insanların öldürülmesine ya da bir kıymet taşımadığına inanılan hayatların imha edilmesine (ötenazi kanunları) izin veren kanunlar mevzu bahis olduğunda rahatlıkla gündeme gelir. Bir diğer durumda –bu o kadar bariz olmayacak ama-, yazılı olmayan bir vur emrinin sadece yurtlarını terk etmek isteyen “cumhuriyet firarileri” hakkında tatbik edilmesini sağlayan bir sınır yasası da bu bağlamda sayılabilir.

Az ya da çok aydınlatıcı olan bu örnekler şunu göstermiştir: Radbruch formülünün somut durumlarda uygulanması hiç de sorunsuz değildir. Irk ve ötenazi kanunlarında düzenlenen hususlar üzerinde bir tartışma yoktur ama Radbruch formülünün Doğu Alman sınır kanunları hakkında uygulanmasının hukuka uygun olup olmadığı hususunda –bizzat *Radbruch*’un öğrencisi olan *Arthur Kaufmann* bile- tereddütte gark olmaktadır. Böylesi tereddütler nedeniyle olsa gerek, Federal Yüksek Mahkeme ceza davalarında Radbruch formülüne ek olarak Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin de dikkate alınmasını gerekli görmektedir.

Bu gibi metinler, seyahat özgürlüğünün insan hakları ile kurduğu yakın alakayı vurgulaması ve böylece Radbruch formülündeki adalet olgusunu somutlaştırması bakımından yardımcı olmaktadır. Radbruch formülünü eleştirenler dahi, formülün uluslararası insan hakları antlaşmalarında yer alan garantilerle beraber ele alınmaya elverişli olduğunu ve hukuksuz rejimlerin ceza hukuku yoluyla tasfiyesine katkı sunmak noktasında bu açıdan anlamlı olduklarını belirtiyorlar.